

**PETER JORDAN – PŘEMYSL MÁCHA – MARIKA BALODE –
LUDEK KRTIČKA – URŠULA OBRUSNÍK – PAVEL PILCH – ALEXIS SANCHO
REINOSO, Place-Name Politics in Multilingual Areas. A Comparative
Study of Southern Carinthia (Austria) and the Těšín/Cieszyn Region
(Czechia) [Helynévpolitika többnyelvű vidékeken. Dél-Karintia
és a csehországi Těšín/Cieszyn régió összehasonlító vizsgálata]**

Palgrave Studies in Minority Languages and Communities. Palgrave Macmillan,
Cham, 2021. 616 lap

1. PETER JORDAN bécsi földrajztudós, a kisebbségi névsztenderdizáció és névhasználat kutatója vezette azt az osztrák és cseh állami forrásból támogatott projektet, amelynek eredményeit e kötet ismerteti. JORDAN és munkatársai 2016–2018 között, komplex módszerekkel vizsgálták a kisebbségi helységnevek hivatalos, nyilvános megjelenésére adott válaszokat két határrégióban, összevetve a társadalmi-nyelvi kontextussal, illetve konkrétan a kisebbségi nyelv helyzetével a nyelvi tájképben.

2. A projekt egyik helyszíne az ausztriai szlovének hagyományos lakóhelye Karintiában. Az Alpok négy völgyének szőrt településein, Zell/Sele község kivételével a szlovének mindenütt kisebbségben élnek. A némettudás már az első világháború előtt elterjedt volt a körükben, a központi települések kézműves és vasmunkás lakossága pedig gyakran azonosult a világi modernitást hordozó német nyelvvel, míg a szlovén nyelvhasználatot a katolikus egyház karolta föl (vö. MORITSCH Hrsg. 1991). Az 1920-ban tartott népszavazáson a szlovén nyelvű népesség kb. 40%-a is az Ausztriához való tartozás mellett szavazott, a náci időszakban viszont kiterjedt jugoszlávpartizán harc folyt a hegyekben. Az interjúkból kiderül, hogy a szlovén beszélők többsége elsősorban karintiaiként vagy karintiai szlovénként azonosítja magát, de jelen van egy ún. windisch frakció is, amely nem fogadja el a szlovén sztenderdet, és politikailag német identitását.

A másik vizsgált régió története hányatottabb. Az osztrák örökösödési háború után Sziléziának két, különálló darabja maradt Habsburg kézen, közülük a keletebbre fekvő a Tescheni Hercegség. Az etnikai viszonyokat itt egyrészt az állattenyésztő gorálok, földművelő lachok és német városiak, másrészt a protestánsok és a katolikusok közötti választóvonal alakította. A lutheranizmus lengyel vallásnak számított, és a lengyel sztenderd ismerete a protestáns Biblia útján terjedt. (Vö. HANNAN 1996.) 1919-ben cseh és lengyel csapatok hétnapos háborút vívtak a terület birtoklásáért, majd népszavazást készítettek elő hovatartozásáról. Erre végül nem került sor, hanem Teschen városával együtt felosztották a két állam között az Olza/Olše folyó mentén. A népszavazási mozgósítás bomlasztó hatása ellenére a helyi politikai életet a két világháború között a sziléziai regionalisták uralták, akik Józef Koźdoń polgármester vezetésével elutasították az egymásnak feszülő nacionalizmusokat, és a lengyel–német kétnyelvűséget népszerűsítették.

1938-ban Lengyelország *Zaolzie* néven részben annektálta az egykori Tescheni Hercegség cseh felét. 1939-ben a teljes területet a náci Németország szállta meg, 1945-ben pedig visszaállták az 1920-as határokat. A csehszlovák korszakban szénbányászokat és vaskohászokat,

nagyrészt szlovákokat és romákat telepítettek be új lakótelepekre és egy új szocialista városba (Havířovba). Ezzel a sziléziai őslakosok a cseh régió északi részén kisebbségbe kerültek.

Míg a nemzeti elkülönülés mindkét területen kései fejlemény, a nyelvjárás vitalitását illetően merőben különböznek. Az ausztriai szlovén nyelvjárások visszaszorultak a családi körbe, a fennmaradásuk kétséges, a szlovén identitás jelölőjévé pedig az iskolában oktatott sztenderd vált. A Těšín vidéki falusi lakosság ezzel szemben önazonosulásra való tekintet nélkül beszéli a sziléziai nyelvjárást. JORDANÉK interjúalanyai közül sokan a nyelvjárást nevezték meg anyanyelvükként, amelyre a cseh és a lengyel közötti átmeneti változatként tekintenek, és kiemelik a német jövevényszavak gyakoriságát. Ugyan a népszámláláson mindenütt 3%-nál kevesebben vallották magukat sziléziainak, a gorol (gorál) identitás-címke a csehhez és a lengyelhez hasonló népszerűségű.

3. A 2011-es osztrák szövetségi törvény mindenhol hivatalossá nyilvánította a kisebbségi helységnevet, ahol a 2001-es népszámlálás legalább 17,5%-nyi szlovén nyelvű lakost talált. A lépéssel a német–szlovén hivatalos nevű karintiai lakott területek (Ortschaft) köre 93-ról 164-re bővült. A szlovén neveket azonban csak a helységnévtáblákon kell feltüntetni, más státuszt nem rendelt hozzájuk a törvény. Csehországban a 2000-es községi törvény a két megelőző népszámláláson elért 10%-os arányhoz kötötte a kisebbségi helységnevek használatát. A lengyel nemzetiség huszonnyolc községben és két városban (Český Těšín/Czeski Cieszyn és Trinec/Trzyniec) lépte át ezt a küszöböt. A kétnyelvű helységnévtáblák felállítását mindkét régióban konfliktusok kísérték. A szlovén feliratok ügyét korábban, kormányzóként Jörg Haider fordította saját politikai céljaira, kirohanásokat intézve a szlovének „túlzott követeléseit” ellen, és pózolván a szinte kegyként engedélyezett, a párhuzamos német változatoknál gondosan kisebb betűkkel írt szlovén feliratok előtt. Těšín vidékén jóval kevesebb kétnyelvű helységnévtáblát helyeztek ki, mint amennyit a törvény automatikusan elrendel, és a kihelyezett lengyel feliratokat ismeretlenek gyakran megrongálták. Különösen ott, ahol a lengyelek aránya csak kevéssel haladta meg a 10%-ot, a községi hatóságok legfeljebb fogcsikorgatva és hosszas vita árán alkalmazták a törvényt. Miután 2011-ben csak 9,7%-nyi lengyelt mutattak ki lakosságában, Těrlicko/Cierlicko község gyorsan eltávolította a lengyel feliratot, és féltő, hogy ugyanez fog megisméltódni mindenhol, ahol a 2021-es népszámlálás szerint a lengyelek aránya 10% alá csökkent.

4. A terepmunka során JORDANÉK Karintiában 3000, Těšín vidékén kb. 1500 feliratot rögzítettek. Az előbbi régióban kimerítően feltérképezték Ferlach/Borovlje város és Zell-Pfarr/Sele-Cerkev falu, utóbbiban pedig négy község (köztük a Kárpátok Jablunkai-hágójának nevet adó Jablunkov/Jablonkóv) nyelvi tájképét, míg a többi településen csak a tipikus feliratokat dokumentálták. Egyes kiválasztott feliratok mikrotörténetét, a hozzájuk fűződő attitűdöket és személyes történeteket rekonstruálandó Karintiában 132 szlovén és német falusival, Těšín környékén pedig 105 cseh és lengyel nemzetiségű falusi és városi polgárral vettek fel félig strukturált interjút. Míg a těšíni kutatócsoport helyiekből állt, Karintiában egy lett és egy spanyol kutató készítette az interjút németül, esetenként szlovénnal keverve. A 2000–2018 közötti médiadiskurzust internetes tartalomelemzéssel vizsgálták, a cseh régióban négy, csak nyomtatott formában hozzáférhető helyi lapot is bevonva az elemzésbe. Emellett egy, a nyelvhasználat, az identitásválasztás és a feliratok percepciója iránt tudakozódó kérdőívet is összeállítottak, amelyet Těšín vidékén 1804-en, Karintiában pedig 589-en töltöttek ki.

5. A kutatás legfőbb tanulsága, hogy a kétnyelvűség döntően felülről, a hivatalos nyelvpolitika részeként jelenik meg a vizsgált települések nyelvi tájképében, míg a nem hivatalos (alulról felfelé mutató) elemek túlnyomó többsége az államnyelvet használja. Voltaképp a hivatalos szervek által kihelyezett feliratok közül is csupán a kötelező közúti helységnévtáblák kétnyelvűek rendszeresen. Karintiában a nem hivatalos üdvözlő helységnévtáblákon sem jelenik meg a szlovén nyelv, a buszmegállók felirata pedig egyedül Zellben kétnyelvű. Még a kétnyelvű iskolákat is csak a hivatalosan kétnyelvű községekben feliratozzák mindkét nyelven, úgyhogy az Alsó-Gail/Zilja-völgyben a sűrű nyelvi tájkép ellenére a szlovén nyelv láthatatlan. A német nyelvű önreprezentáció hagyománya több generációra megy vissza a nyilvános térben, hiszen az első világháború után az akkor még döntően szlovén nyelvű közösségek már német felirattal látták el hősi emlékműveiket. A négy vizsgált sziléziai település közül egyedül 19%-nyi lengyel lakosságú Chotěbuz/Kocobędz községben találkozhatunk kétnyelvű utcanévtáblákkal, Karintiában pedig (ellentétben Burgenlanddal) egészen 2020-ig kellett rá várni, hogy egy önkormányzat (a 17,5%-ban szlovén lakosságú Sankt Jakob im Rosental/Šentjakob v Rožu) kétnyelvű utcanévtáblákat rakjon ki. A kétnyelvű feliratok mindkét régióban a főterek és főutak, közösségi és oktatási intézmények környékén összpontosulnak. Kétnyelvűek a kisebbségi intézmények által elhelyezett feliratok és emléktáblák, Karintiában pedig a katolikus egyház feliratai is. A katolikus templomok belsejében a feliratok gyakran szlovén egynyelvűek, bár (Zell kivételével) a kültéri üzenőtáblák ezt nem sejtetik. A magánszektor feliratain ezzel szemben marginális helyet foglal el a szlovén nyelv. A boltok, cégek cégtáblái, homlokzatai német egynyelvűek, és a karintiai határvidék turizmusa sem növeli a szlovén nyelv láthatóságát. A négy Těšínvidéki községben rögzített 153 kétnyelvű felirat között 90 volt olyan, amelyet törvény írt elő, míg az alulról felfelé mutató elemek közül a lengyel nyelv a rendezvényt vagy műsoros eseményt hirdető posztereken jelent meg a leggyakrabban. A kutatócsoport azt tapasztalta, hogy a kétnyelvű és lengyel feliratok elhelyezésüknek és betűméretüknek köszönhetően általában prominensebbek a cseh egynyelvűeknél. A legprominensebb helyzetű helységnévtáblákat ez ugyanakkor sérülékenyebbé is teszi: míg a kétnyelvű feliratoknak 16%-a volt helységnévtábla, a rongálások 95%-át ezeken követték el.

Az interjúk során kiderült, hogy sok kisebbségi nyelvű lakos is idegenkedik a nyelv közterületi megjelenésétől, mert azt a személyes szférájukhoz tartozónak érzik. A helységnévtáblákra írt kisebbségi helynevek ráadásul autenticitást sem hordoznak számukra, lévén sztenderdizált névalakok, amelyek a helyben használtaktól jobbra különböznek. A magas vitalitású sziléziai nyelvjárás alig tűnik fel a nyelvi tájképben. A feltett kérdésre ugyan a magukat csehként és lengyelként azonosítók többsége egyaránt ellenzi a nyelvjárási feliratokat, a nyelvjárás mégsem kelt a lengyelhez hasonló ellenérzést. Erre utal, hogy két községben a lengyel kisebbség a béke kedvéért beleegyezett a nyelvjárási alakok feltüntetésébe a táblákon, amelyeket ezután nem rongáltak meg – nem úgy, mint korábban a lengyel helységnévtáblát az egyik községben, amelyet a felavatása után másnapra lefestettek. Erre utal az is, hogy a határfolyó lengyel és nyelvjárási *Olza* neve etnikai határokon átívelő regionális identitásszimbólummá vált, amely számos vállalkozás nevében megjelenik. A jelenség egyik magyarázata nyilván az, hogy a nevet nyelvjárásiként és nem lengyelként azonosítják. Spontán beszédben még olyanok is használják, akik a kutatók kérdésére válaszolva határozottan elvetették, mert azt gondolják, hogy az *Olše* név támasztja alá a cseh állami szuverenitást.

A német sajtóban egyedül a karintiai hagyományápoló egyesületek (Traditionsverbände) lapjai ellenzik nyíltan a szlovén kétnyelvű feliratokat. Ők magukat örállóként, a karintiai németséget pedig áldozatként állítják be, és azzal vádolják a bécsi kormányt, hogy nem veszi komolyan a délszláv veszélyt. Szerintük a szlovén feliratok kinyitnák Pandora szelencéjét, mert a szlovénok követeléseinek nem lehet eleget tenni, mindig csak többet és többet akarnának. A kétnyelvű feliratokat pártoló médiadiskurzus ezzel szemben a „befogadást” állítja középpontba; érvelése szerint a szlovén nyelv elismerése megkönynyíti, hogy a szlovén kisebbség otthon érezze magát. A cseh média fősodra a táblarongálókát egységesen huligánokként és idegengyűlölökként bélyegzi meg, és hangsúlyozza az elfogadás, pluralizmus és jóindulat fontosságát. A kétnyelvű táblák melletti leggyakoribb érv mégis külső tekintélyre, az európai értékek tiszteletben tartására, az európai kisebbségi egyezmények átvételére hivatkozik. Az új, kétnyelvű táblák ellen a média felhossa felállításuk költségeit, illetve azt, hogy feleslegesek: részint mivel az írott cseh és lengyel alakok egymáshoz nagyon hasonlóak vagy azonosak, részint mivel utóbbiakat úgyis lefestik a vandálok. A sziléziai cseh nyilvánosságnak nagyobb szelete érzékeny a kisebbség általi állítólagos fenyegetésre, mint Karintiában. 2012-es megjelenése után a helyi média címlapon és provokációként tárgyalt egy lengyel kisebbségi szervezet által kiadott térképet, amely a településneveket csak lengyelül tartalmazta, az irredentizmussal összekapcsolt *Zaolzie* tájnévet használta, ráadásul feltüntette az 1918-as és 1938-as határokat, valamint az 1910-es népszámlálás etnikai adatait.

Az interjúkban sok karintiai német alany is feleslegesnek ítélte a szlovén feliratokat azon az alapon, hogy mindenki ért németül. Sokan osztották a nacionalista hagyományápolók elképzelését is arról, hogy az ausztriai szlovénok már így is a legnagyobbvonalúban támogatott és a legszélesebb jogokat élvező nemzeti kisebbség Európában. További racionalizáló érveként megjelent az is, hogy Szlovéniában sincsenek német, illetve Lengyelországban cseh feliratok – megfélemlítve természetesen arról, hogy Szlovéniában nem is él hagyományos német, Lengyelországban pedig cseh kisebbség. A táblarongálást nyilvánosan minden sziléziai válaszó elítélte, de a magukat csehként azonosítók nagy többsége elutasította a kétnyelvű táblákat. Igaz, a magasabbban képzettek és a fiatalabbak attitűdjei pozitívabbnak bizonyultak, de a kétnyelvű feliratokat és a plurális hivatali névhasználatot még a diplomás cseheknek is kevesebb mint egynegyede tartotta hasznosnak.

6. Szaktudományos monográfiáról gyakran azért hálátlan feladat recenziót írni, mert a recenzió szűk keretei között elsiklik az ismeretanyag és az érvek gazdagsága. Jelen kötetnél inkább az gondolkodtat el, hogy mi indokolhatta a több mint hatszáz oldalas terjedelmet. Az eredmények ismertetése – bőséges, színes képanyaggal és táblázatokkal kísérve – legfeljebb a kötet egyharmadát tesz ki, a maradékon részben a függelék, részben olyan háttérinformációk osztoznak, amelyek relevanciája gyakran kérdéses. A történeti részek roppant terjengősek – a mellékelt térképek bemutatják többek között Karintia földtanát, Noricum provinciát a kelta és a római korban, továbbá külön-külön az összes csehországi nemzeti-etnikai kisebbség területi elhelyezkedését –, ennek ellenére meglehetősen külsődleges képet festenek. Emellett JORDAN részletesen foglalkozik a két régiót ábrázoló történeti térképek névírásával is, de nem derül ki, hogy ezek a régi térképek miként befolyásolták (befolyásolták-e egyáltalán) a mai normákat és percepciókat. Ezzel szemben – fonák módon terjedelmi korlátokra hivatkozva – éppen azokat az elmúlt harminc évben készült térképeket elemzi futtában, amelyeket a válaszóok ismernek, és amelyek vitákat generáltak

a helyi nyilvánosságban. Az egyes fejezetek között sok az átfedés, ugyanazt az információt több fejezet is ismerteti (például a 2011-es osztrák szövetségi törvény rendelkezéseiről úgy értesülünk a 317. oldalon, mintha ezeket nem mutatta volna már be a 117–118. oldal). Néhány fejezet kimondottan nehezen olvasható a német szintaxissal írt, nyelvi lektort aligha látott angolsága miatt. Különös módszertani hiba, hogy a kérdőív szokásosnak mondható, a kétnyelvűség szféráira irányuló kérdése szféránként csak egy nyelv választását tette lehetővé, ezért a válaszok a szokásosnál is nehezebben értelmezhetőek. A karintiai kérdőívezésnél ráadásul a minta sem volt reprezentatív, ugyanis a kérdőíveket egy kétnyelvű középiskolán keresztül osztották ki, így a szlovén kisebbséghez nem kötődő németek alulreprezentáltak maradtak.

Mindezen hiányosságok azonban alig csökkentik a témában páratlanul nagyszabású projekt jelentőségét. Az eredmények többsége mindenképpen érvényesnek tűnik, és hasznos párhuzamokat, támpontokat kínál a kisebbségi magyar helynévhasználat és a kisebbségi magyar nyelvi tájkép tanulmányozásához.

Hivatkozott irodalom

- HANNAN, KEVIN 1996. *Borders of Language and Identity in Teschen Silesia*. Peter Lang, New York.
- MORITSCH, ANDREAS Hrsg. 1991. *Vom Ethnos zur Nationalität. Differenzierungsprozeß am Beispiel ausgewählter Orte in Kärnten und im Burgenland*. Verlag für Geschichte und Politik – Oldenbourg, Wien–München.

BERECZ ÁGOSTON
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7453-481X>
Közép-európai Egyetem
Pasts Inc.

A Névtani Értesítő szerkesztőségébe 2022-ben beérkezett magyar névtani kiadványok

- BALÁZSI JÓZSEF ATTILA – KISS GÁBOR 2020. *Jókai-enciklopédia. Szavak, kifejezések magyarázata és személyek, földrajzi helyek, történelmi események bemutatása. A magyar nyelv kézikönyvei 32*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 879 lap.
- BÖLCSKEI ANDREA 2021. *Az egyház mint egykori birtokos a magyar helynevekben*. Károli Könyvek. Monográfia. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest. 299 lap.
- KOCÁN BÉLA 2022. *A régi Ugocsa vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára. A Magyar Névérték Kiadványai 55*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 476 lap.
- E. NAGY KATALIN 2021. *Empíria és teória a helynév-szociológiában. A Magyar Névérték Kiadványai 53*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 199 lap + mellékletek.